

نگاهی به اهمیت، هدف و زبان اخلاق در تفسیر آیتا... مصطفی خمینی (ره)؛ محمد عبداللہیان

یکی از درخشانترین امتیازات تفسیر گرامی آیتا... سیدمصطفی خمینی (ره)، این است که مفسر عالی مقام در ذیل تفسیر آیات سرفصلی را تحت عنوان «اخلاق» گشوده است که در آن نکات اخلاقی و دقایق معنوی مستفاد از آیات قرآن کریم را بیان کرده است. جهت روشن شدن نوع، مفهوم، هدف، اهمیت و زبان اخلاق از دیدگاه مؤلف، به طور اختصار مطالبی آورده می شود.

مفهوم و نوع اخلاق

آنچه در مراکز علمی به نام اخلاق یاد می شود و در ارتباط با آن کتاب تالیف یافته و یا تدریس می شود یک نوع دانش خاص با هدف معین نیست بلکه تحت عنوان اخلاق از پنج دانش خاص با اهداف گوناگون و روش های متفاوت یاد می شود که باید مشخص کرد که منظور مولف از اخلاق اسلامی کدامیک است.

۱- اخلاق معاشرتی: با هدف برقرار ساختن رفتار نیکو و محبت متقابل و زدودن خصومت و عداوت بین انسان و دیگران.

۲- اخلاق سیر و سلوکی: با هدف بیدارسازی انسان و هدایت قدم به قدم او تا پیشگاه قرب الهی.

۳- اخلاق توصیفی: و آن اخلاقی است که در مراکز رسمی تدریس می شود و هدف از آن روشن ساختن و توضیح دادن مفاهیم و مطالب اخلاق است تا دانشجو به درک معانی آنها نایل آید.

۴- اخلاق دستوری: و منظور از آن دستور و فرمانی است که از مقام آگاه به منظور رشد و کمال به انسان می رسد و اخلاق دستوری را می توان تشبیه کرد به پزشکی که با آگاهی از درد و درمان، برای مریض نسخه شفا می نویسد.

۵- اخلاق سیاسی: و آن مهارت هایی است که برای رسیدن به قدرت و مقام به کار گرفته می شود و از آن سیاستمداران برای به دست آوردن قدرت و نفوذ بیشتر در مردم بهره می گیرند و هم اکنون باید دید و منظور مفسر بزرگوار از اخلاق چیست.

و اما اخلاق معاشرتی، اسلام در روابط انسان ها در دنیا بهترین دستورات و ظریف ترین نکات را بیان داشته است به طوری که اگر دستورات دینی به کار بسته شود، جالب ترین و زیباترین زندگی و سعادت برای انسان تامین خواهد شد. ولکن مطلب اساسی و قابل توجه این است که دین، آبادی و سعادت دنیایی را نردبانی برای رسیدن به آخرت قرار داده است پس یک دستور دینی در عین اینکه محبت در بین انسان ها ایجاد می کند اگر آنان این دستور را به خاطر خدا

۸۷۴۵۷
۱۷۰۱۸

بجا آورند آخرت آنان نیز تامین می‌گردد مثلاً اگر کسی به پدر و مادر برای رضای خدا احسان کند این دستور هم دنیا را آباد می‌کند و رابطه محبت بین فرزند و پدر و مادر ایجاد می‌کند و هم موجب ثواب و رسیدن به رضای خداوند می‌گردد بنابراین دستورات دینی یک سکه دو رو می‌باشد که یک روی آن سعادت دنیا و آبادانی و روی دیگر آن رسیدن به قرب و آخرت است. روی این جهت اخلاق اسلام را تنها اخلاق معاشرتی نمی‌توان نامید که فقط به محبت متقابل بین افراد انسان نظر دارد و به آخرت کاری ندارد. اما اخلاق سیر و سلوکی، البته اخلاق اسلامی سیر و سلوکی است و به منظور رساندن انسان به خداوند می‌باشد ولیکن با روش‌ها و دستورات و هدف‌های مخصوص به خود که در هیچیک نمی‌توان یافت و تنها طریقه حقه سیر و سلوک را از ائمه اطهار می‌باید طلب و جست‌وجو کرد. به اختصار بیان می‌گردد که اخلاق اسلامی از نوع اخلاق توصیفی و سیاسی نیست و با این سنجش می‌توان گفت اخلاق اسلامی از نوع اخلاق دستوری و سیر و سلوکی است، در حین اینکه اهداف اخلاق معاشرتی در آن تامین می‌گردد و منظور مولف هم از اخلاق درست همین اخلاق سیر و سلوکی و آن عبارت است: از مجموعه دستورات به دست آمده از قرآن و روایات ائمه اطهار به منظور سیر و سلوک و رساندن انسان به مقام قرب، رضوان و لقای خداوند است. از این رو مفسر عالی‌مقام در بیانات اخلاقی خویش همواره به لطایف و دقایق سیر و سلوکی قرآن و موعظه‌های بیدارساز، ارکان سلوک و مواع آن، دوری از غفلت، آراستن قلب با یاد خداوند، می‌پردازد و به هیچ‌وجه گفتارهایی که به هدایت انسان نمی‌انجامد روی نمی‌کند.

اهداف

اهداف عمده دانش اخلاق عبارت است از: ۱- تخلیه یعنی واراسته شدن انسان از هرگونه اخلاق زشت و پلید ۲- تخلیه یعنی آراسته شدن انسان به اخلاق پسندیده و نیک. ۳- تجلیه یعنی منور ساختن باطن به نور حقایق الهی. ۴- فنای انسان به جایی برسد که بتواند فقط خدا را مشاهده کند و آنچه غیر اوست از چشمش محو شود او مشغول دیدار جلال و جمال کبریایی گردد. منظور اخلاق اسلامی این است که انسان را به این مراحل سیر دهد و به سعادت واقعی برساند. می‌توان برای اخلاق اسلامی به بیانی نزدیک به روایات، ۳ هدف اساسی، یاد کرد.

- ۱- اقرب ۲- رضوان ۳- لقاء...

که دستورات سیر و سلوکی نخست ما را به جانب قرب می‌برد و سپس مشمول رضوان خداوند می‌گرداند، تا در نهایت انسان به لقای خداوند نائل گردد.

مفسر عالی‌قدر با روح بزرگ و دانش استوار و قلب مهربان و دل‌سوزان و زبانی موثر و بیانی سازنده و گدازنده و گفتار بیدارآفرین و غفلت‌زدا، به طور مدام در بیانات خویش به تعقیب و تحقیق اهداف فوق پرداخته است و با تمام توان و بیان درصدد برآمده است تا با نجات انسان از ظلمت، شرک، ریا، عجب، غفلت و پلیدی‌ها، او را به عالم نورانی توحید، انس، رضوان و لقا وارد سازد. قابل توجه این است که مفسر عالی‌مقام تمام مراتب یادشده را با توجه به دقایق معنوی و

دلایف باطنی نهفته در آیات و با استفاده از دلالت و اشارت قرآن کریم بیان می‌دارد و به آنچه بیرون از مدلول آیات است نمی‌پردازد و این روش را به عنوان شیوه تفسیری خویش اعلام می‌دارد.

اهمیت اخلاق و اهتمام مفسر به آن

تزکیه نفس یا رشد و کمال باطنی و سیر و سلوک انسانی به سوی خداوند از مطالبی است که خداوند بزرگ بعثت انبیا و نزول کتب آسمانی و به‌ویژه قرآن کریم را به آن خاطر قرار داده است. بعثت انبیا دارای سه مقصد و هدف مقدس و بزرگ است.

۱- جهاد و بسیج مردم و مبارزه در راه برانداختن ظلم و ستم.

۲- ایجاد حکومت عدل الهی.

۳- سازندگی انسان و هدایت و رساندن او به هدف نهایی خلقت و پیشگاه قرب الهی.

هدف از جهاد، زمینه‌سازی برای تشکیل حکومت الهی است و غرض از جهاد و حکومت فراهم آوردن زمینه مساعد سیر و سلوکی و سکوی پرواز به سوی خداوند. بنابراین تزکیه و آراستن باطن و زدودن موانع، همان رشد و کمال نهایی است که تمام انبیا به آن جهت مبعوث گردیده‌اند و آنان از زندگی خود و در پی تحقق آن، در جهاد و تلاش بودند.

مفسر عالی‌مقام ما با اعتقاد به این مطلب، تزکیه را هدف اساسی و نهایی نزول آیات قرآن کریم می‌داند و می‌فرماید: «لما كان اساس الكتاب الالهي لهديه عائله البشر الى الكمالات الاخلاقيه و الاوصاف الالهيه، لابد من الاشارة الى المسائل و المباحث» مولف در این گفته در واقع پاسخی ارائه می‌دهد به اینکه چرا در تفسیر آیات به مسائل اخلاقی و معنوی رو آورده و سرفصلی تحت عنوان «اخلاق و نصیحت» گشوده است و می‌فرماید: کتاب الهی بر پایه هدایت بشر به کمالات معنوی و صفات الهی نهاده شده است و از این رو می‌بایست به پیام‌های معنوی آیات روی کرد و با گوش جان شنید و به آن دل سپرد. با توجه به نکات یادشده و اینکه ترقی معنوی انسان، هدف نهایی انزال کتب و ارسال رسل می‌باشد، می‌توان به اهمیت علم اخلاق پی برد، زیرا اخلاق اسلامی تنها دانشی است که عهده‌دار این مهم است و در آن قوانین، ضوابط، میزان، ارکان، موانع و دستورات سیروسلوک ترسیم گردیده است. «اخلاق» علم مراقبت «توان و انرژی آن را دارد که انسان را با هر وضعیتی که دارد و در هر کجا که هست به حرکت و سیروسلوک آورد و در تمام قدم‌ها و حالات معنوی همراه باشد و یاری رساند تا اینکه سالک، به مقصد و مقصود حقیقی واصل گردد و علم مراقبت با پیوندی که با هدف نهایی آفرینش دارد در میان علوم دینی، شریف‌ترین و برترین رتبه را حائز باشد. متأسفانه اخلاق اسلامی در جامعه‌های اسلامی به‌ویژه مراکز فرهنگی و حوزه‌های علمیه از جایگاه ویژه خود برخوردار نیست و با آن دانش شریف و عزیز به‌طور جنبی و حاشیه‌ای برخورد می‌شود حتی بسان سایر علوم مورد اهتمام و در متن درس و بحث قرار ندارد. مفسر عالی‌مقام با توجه به این جایگاه والای علم اخلاق کوشیده است که در تفسیر آیات از مباحث اخلاقی بهره گیرد و با طرح مطالب لطیف معنوی به خواننده روحی تازه و به اهداف سیروسلوکی آیات قرآن جامه عمل

بپوشاند و نیز ایشان با اهتمام کامل توانسته است در تفسیر شریف خود دانش اخلاق را در جایگاه ویژه و شایسته خود قرار دهد و از مهجوریت و کم توجهی بکاهد. بالاتر اینکه مفسر ما بیان مطالب معنوی را از مهم ترین وظایف در تفسیر قرآن کریم می داند و می فرماید: «و علی کل حال یا ایها المفسر قم وانذرناس عن السیر فی المفاهیم و التراکیب و النکات و الخصوصیات و بشرهم بالسفر فی حقیقه الکتاب و روحه و فی دقیقه هذا النموذج الالهی و شئونه حتی ینال العبد ما جاء لاجله الکتاب و ... الی الهادی الی دار الحقیقه و العنوان» ایشان در این کلام بیان می دارد که وظیفه مفسر تنها پرداختن به بیان مفاهیم و نکات و خصوصیات کلامی نیست و عمده ترین وظیفه او کوشش در هدایت و سوق مردم به روح قرآن کریم و مراتب معنوی آن می باشد.

زبان اخلاق

حضرت آیت العظمی امام خمینی قدس سره که سالیان متمادی به درس اخلاق در حوزه علمیه قم رونق بخشیده بودند، برای اخلاق به ویژه در مکتب اهل بیت زبانی ممتاز و جدا از سایر علوم قائل می باشند و خود نیز با همان زبان، درس اخلاق را بیان می داشتند که آثار مهم روحی و تربیتی در دل ها و جان ها باقی می گذاشت. و مرحوم آیت ... حاج سید مصطفی خمینی (ره) که به شاگردی مکتب پدر بزرگوار خود افتخار می کند در این تفسیر گرامی با همان زبان و روش به طرح مباحث و بیان مطالب اخلاقی می پردازد. خصوصیت و ویژگی زبان اخلاق را در مقایسه با زبان سایر علوم می توان دریافت.

هر یک از علوم ضمن اینکه از موضوع مسائل و روش و نتایج ممتاز برخوردار هستند ولی به طور عموم از زبان واحدی در بیان مسائل استفاده می کنند. در علوم، مفاهیم، مسائل، مطالب و روش ها با زبان توصیف و تبیین القا می گردند و انسان را یا بیرون کشاندن از خود به دنبال فهم و درک و مهارت سوق می دهند و مخاطب و طرف سخن عقل است که با تمرکز و دقت به پیگیری به نتایج و حل مسائل دست می یابد. اخلاق انسان را به نفس و مراقبت های آن فرا می خواند و زبان آن با علم متفاوت است و به توصیف مفاهیم و مطالب نمی پردازد.

و تمام حساسیت به درک و فهم و مهارت اصلی علوم می باشد انحصار ندارد و دانش اخلاق توجه کامل را به خودسازی و ترقی و تکامل و درد و درمان معطوف می سازد و مخاطب آن فقط عقل نیست، بلکه با دل و فطرت پاک سخن می گوید و از وی پاسخ می طلبد و در او اثر می جوید و زبان آن عبارتند از: بند و موعظه، تذکر و نصیحت، مهربانی و خیرخواهی، هشدار و نهیب بیداری. تذکر است به علم و بصیرت الهی، جلال و جبروت خداوند، عظمت و کبریایی او، توجه به نعمت های بی شمار، حلم و گذشت، احسان و انعام، ربوبیت و اکرام، رحمت و غفران، عفو و مقام، فنای دنیا و جاودانگی آن سرای، دوری راه و کمی زاد و توشه، هشدار و پرهیز از غفلت و گناه، ظلم و ظلمت، شرک و ریا، عجب و تکبر. موعظه و توجه دادن است به آخرت و مراحل آن، جهنم و درکات آن، بهشت و درجات آن، درد و درمان، حسرت و شرمندگی، ظلمت و عذاب، نعمت و نجات. نقش زبان در علم اخلاق را پسان یکی از مباحث آن نباید دانست و آن روحی است در کالبد همه مطالب آن و مباحث اخلاقی بدون آن از حیات، قوام، تازگی و بالندگی برخوردار نمی باشد و آن زبانی است ویژه و اهل خاص دارد و در کام هر عالم نباشد و بر هر قامت راست ناید.

نتایج و آثار اخلاق

نتایج و آثار اخلاق را در توحید و معرفت موحدان و روح سرشار از محبت راه‌یافتگان محفل انس و سینه درخشان خاصان درگاه قرب، می‌توان مجسم یافت. تاریخ نشان داده است نسیم اخلاق هرگاه وزیدن گیرد به جان‌ها حیات و بیداری می‌بخشد و آنگاه که از زبان پیامبر و ائمه اطهار(ع) و از بیان استاد ذوب شده در معنویات و از فتنای نور و معرفت و اخلاص و با زبان بیدارساز خود، الفا گردیده در چهره مشتاقان و جان عاشقان و روح دلباختگان آثار و صفاتی درخشنده بدین گونه جلوه‌گر بوده است: شوق و رغبت، کشتش و کوشش، احساس و ایمان، جهاد و فداکاری، شور و شیدایی، رفتن و شتاب، دیدار و سعادت، نجات و رستگاری، نورانیت و انقطاع، تماس و اتصال، غلبه عظمت و تجلی جلال و جمال، دل شکسته و اشک‌ریزان، زبان ذاکر و قلب شاکر، انس و اشتیاق، عبادت و عبودیت، قرب و رضوان و لقای پروردگار، رهیدن از مضایق دنیا و سرسپردن به آستانه مولا، طهارت روح و درخشش نهان، تهجد و تلاوت آیات. ظهور و تحقق این آثار و صفات شکوهمند که از ثمرات ارزشمند اخلاق است انگیزه اصلی مفسر عالی مقام در پرداختن به مباحث اخلاقی و معنوی است.